

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.57>

КОРУПЦІЯ В ПРИВАТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: СТАН ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Чехунов М.В.,

*аспірант кафедри кримінально-правової політики
Національний юридичний університету
імені Ярослава Мудрого*

Чехунов М.В. Корупція в приватній сфері України: стан та методика дослідження.

Стаття присвячена комплексному аналізу сучасного стану корупції у приватній сфері України та визначенню методологічних підходів до його дослідження. Для вивчення корупційних проявів у приватній сфері застосовувалися порівняльно-правовий, формально-юридичний, логіко-юридичний, компаративістський, структурно-функціональний та герменевтичний методи пізнання соціально-правових явищ.

Було проаналізовано результати міжнародних, зокрема: Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), Індексу верховенства права (Rule of Law Index), Індексу легкості ведення бізнесу (Doing Business Index), Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI), Індексу економічної свободи (Economic Freedom Index), Звіту про розширення ЄС щодо України за 2023 рік, опублікованому Європейською Комісією; та вітчизняних досліджень: Барометру інвестиційної привабливості України (Ukraine Investment Attractiveness Index), «Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність», проведеного Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), статистики Ради бізнес-омбудсмена та ін.

З'ясовано, що наукова увага здебільшого зосереджена на дослідженні загального стану корупції в державі. Тому у статті виокремлено дві основні методики аналізу корупції у приватній сфері: інтеграцію даних міжнародних порівняльних досліджень у національну антикорупційну політику та проведення національних соціологічних (діагностичних) досліджень.

Зроблено проміжний висновок про необхідність спеціалізованих галузевих досліджень для комплексної оцінки корупції у приватній сфері. Запропоновано методику дослідження, яка поєднує аналіз офіційної статистики, моніторинг правозастосовної практики, а також використання соціологічних та економічних індикаторів.

Проведено системний аналіз сучасного стану корупції у приватній сфері України та визначено ключові фактори, що сприяють її поширенню. На підставі вивчення наукових джерел та результатів соціологічних опитувань окреслено основні проблеми, пов'язані з корупційними проявами у підприємницькому середовищі.

Ключові слова: корупція, корупція в приватній сфері, вимірювання корупції, методика дослідження, індекс сприйняття корупції.

Chahunov M.V. Corruption in the private sector of Ukraine: state and research methodology.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the current state of corruption in the private sector of Ukraine and the definition of methodological approaches to its research. To study corruption manifestations in the private sector, comparative legal, formal legal, logical legal, comparative, structural-functional and hermeneutic methods of cognition of socio-legal phenomena were used.

The results of international ones were analyzed, in particular: Corruption Perceptions Index (CPI), Rule of Law Index (Rule of Law Index), Doing Business Index (Doing Business Index), Global Competitiveness Index (GCI), Economic Freedom Index (Economic Freedom Index), EU Enlargement Report on Ukraine for 2023, published by the European Commission; and domestic research: Ukraine Investment Attractiveness Barometer (Ukraine Investment Attractiveness Index), "Corruption in Ukraine 2021: Understanding, Perception, Prevalence" conducted by the National Agency for Corruption Prevention (NACP), statistics of the Business Ombudsman Council, etc.

It was found that scientific attention is mostly focused on studying the general state of corruption in the state. Therefore, the article identifies two main methods for analyzing corruption in the private sector: integrating data from international comparative studies into national anti-corruption policy and conducting national sociological (diagnostic) studies.

An interim conclusion is made on the need for specialized industry research for a comprehensive assessment of corruption in the private sector. A research methodology is proposed that combines the analysis of official statistics, monitoring of law enforcement practice, and the use of sociological and economic indicators.

A systematic analysis of the current state of corruption in the private sector of Ukraine has been conducted and key factors contributing to its spread have been identified. Based on the study of scientific sources and the results of sociological surveys, the main problems associated with corruption in the business environment have been outlined.

Key words: corruption, corruption in the private sector, measuring corruption, research methodology, corruption perception index.

Постановка проблеми. Корупція у приватній сфері є серйозною загрозою для економічної стабільності України, оскільки вона підриває довіру до ринкових відносин, спотворює конкуренцію та перешкоджає залученню іноземних інвестицій. Незважаючи на значні зусилля з боку державної влади, міжнародних організацій та громадськості, дана проблема залишається недостатньо вивченою, а ефективна боротьба з нею потребує розробки концептуальних та системних заходів.

Згідно з результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова у серпні 2023 року за підтримки програми MATRA, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні, на питання «Які перешкоди, на Вашу думку, зараз існують для підприємницької діяльності в Україні?» 17% респондентів вказали на корупцію [1].

Мета дослідження. Метою цієї статті є проведення комплексного аналізу сучасного стану корупції у приватній сфері України та визначення методологічних підходів до його вивчення. Для досягнення зазначеної мети сформульовано такі завдання: окреслити методику й основні інструменти дослідження корупції у приватній сфері та здійснити аналіз її поточного стану в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика корупції знайшла відображення у працях низки українських науковців, серед яких О.І. Бойко, Б.М. Головкін [2, 3, 4], С.Ю. Лукін, О.Й. Окунів, О.Ю. Бусол, О.О. Дудоров, В.М. Навроцький, М.І. Хавронюк, О.В. Новіков, В.Ф. Оболенцев, Ю.В. Луценко, Н.В. Сметаніна, В.М. Трепак та інші. Найявні наукові праці переважно фокусуються на корупції у публічній сфері.

Фундаментальне дослідження, що системно розглядає теоретичні та практичні аспекти запобігання корупції у приватній сфері економіки України, представлено у монографії «Запобігання корупції у приватній сфері» (авт. В.С. Батиргарєєва, Б.М. Головкін, О.В. Новіков та ін.) [5].

Однак, попри вагомість і наукову цінність зазначених робіт, у них не завжди враховані актуальні дані офіційної статистичної звітності та новітні тенденції розвитку приватної сфери в Україні.

Вклад основного матеріалу. У численних вітчизняних кримінологічних дослідженнях основна увага зосереджена на аналізі загального стану корупції в державі, тоді як специфічні аспекти, пов'язані з її проявами у приватній сфері, досліджуються недостатньо. Відповідно для комплексного визначення стану корупції у приватній сфері необхідне проведення спеціалізованих вузькогалузевих досліджень, що охоплюють аналіз конкретних випадків корупційних практик у бізнес-середовищі.

Загалом для оцінювання рівня корупції в масштабах країни, включно із приватною сферою, доцільно застосовувати дві методики: інтеграцію результатів міжнародних порівняльних досліджень у національну антикорупційну політику та проведення національних соціологічних (діагностичних) досліджень. Експерти в галузі антикорупційної політики пропонують використовувати різноманітні показники для вимірювання рівня корупції в приватній сфері, зокрема: рівень сприйняття корупції, світові індекси, обсяг хабарів, контроль за корупційними проявами, якість реагування на корупційні правопорушення, кількість осіб, готових дати хабарі, ефективність управління, регуляторна якість, верховенство права, підзвітність, політична стабільність, політичні та громадянські права, а також якість життя.

Відповідно до визначення, розміщеного на офіційному сайті Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), вимірювання корупції (*measurement of corruption*) – це підхід до її оцінювання, що передбачає кількісне визначення масштабів корупційного явища [6]. Такий підхід дає змогу оцінити розміри корупції, проаналізувати ефективність антикорупційних заходів, порівнювати показники у різні роки та відстежувати тенденції у цій сфері.

Корупція в приватній сфері як складне та системне явище може бути виміряна за допомогою різних методів і інструментів. До загальних методів оцінювання корупції належать: аналіз статистичних даних, соціологічні дослідження, моніторинг правозастосовної практики, економічний аналіз тощо.

Згідно з дослідженням Transparency International у межах Індексу сприйняття корупції (англ. *Corruption Perceptions Index, CPI*) за 2023 рік, Україна залишається в нижній частині світового рейтингу. Вона отримала 36 балів зі 100 можливих, посівши 104-те місце серед 180 країн. Стільки ж балів отримали Алжир, Бразилія та Сербія. На один бал вище України знаходяться Албанія, Аргентина, Білорусь, Гамбія, Ефіопія та Замбія, які набрали 37 балів [7]. У цьому контексті додому, що Індекс сприйняття корупції (*Corruption Perceptions Index, CPI*) є одним із ключових показників, що використовується для вимірювання рівня корупції в країнах світу, і складається щорічно організацією Transparency International з 1995 року. Індекс оцінює країни за рівнем сприйняття корупції в їхніх суспільствах, спираючись на оцінки експертів та бізнес-спільноти через опитування і аналіз різних аспектів корупції. Значення CPI варіюється від 0 до 100, де 0 означає високий рівень корупції, а 100 – низький. Індекс враховує такі прояви корупції, як хабарництво, виведення державних коштів, використання посадових повноважень для приватної вигоди, здатність урядів стримувати корупцію, бюрократія та інші фактори, що сприяють корупційним ризикам.

Наступним важливим індикатором є Індекс верховенства права (*Rule of Law Index*), що використовується для оцінки рівня дотримання законності та верховенства права в країнах світу, з урахуванням захисту прав людини та рівня корупції. За даними 2023 року, Україна посіла 89-те місце серед 142 країн, що на 13 позицій нижче порівняно з 2022 роком [8]. Серед країн з аналогічним рівнем Індексу верховенства права, як і Україна, знаходяться Перу, В'єтнам, Домініканська Республіка, Гамбія, Беліз, Алжир, Бразилія, Індія, Таїланд та Суринам.

Вказані вищезазначені загальні підходи до вимірювання корупції, побічно демонструють її високий рівень у приватній сфері України. Однак більш детальний аналіз корупції у приватній сфері можна здійснити за допомогою інших індексів та досліджень.

Зокрема, Індекс легкості ведення бізнесу (*Doing Business Index*) - світовий рейтинг, що публікується Світовим банком з 2003 року. Цей звіт оцінює сприятливість умов для ведення бізнесу на основі різних критеріїв, зокрема реєстрації підприємств, отримання будівельних дозволів, реєстрації власності, доступу до кредитування, оподаткування, митних процедур, захисту інвесторів, міжнародної торгівлі тощо. За даними 2021 року, Україна посіла 64-те місце зі 190 країн у рейтингу *Doing Business Index* [9].

Індекс глобальної конкурентоспроможності (*Global Competitiveness Index, GCI*), розроблений Всесвітнім економічним форумом (*World Economic Forum*), оцінює чинники, що визначають економічну конкурентоспроможність країн. Серед них: інфраструктура, охорона здоров'я та освіта, рівень інноваційності, ринкові реформи, доступ до кредитів, ефективність ринку праці, макроекономічна стабільність, технологічний розвиток та інші показники. Цей індекс допомагає країнам виявити свої конкурентні переваги та визначити напрями для покращення економічного середовища. У 2021 році у світовому рейтингу конкурентоспроможності Україна посіла 54-те місце серед 64 країн [10].

У цьому ж контексті варто відзначити Індекс економічної свободи (*Economic Freedom Index*), що розраховується Інститутом Фрейзера (*The Fraser Institute*) у Ванкувері (Канада). Даний індекс складається з ряду показників, які відображають ступінь втручання держави у приватну сферу, рівень захисту приватної власності, ефективність правової системи, відкритість ринків, ефективність регулювання бізнесу та рівень корупції. За даними 2023 року, Україна посіла 112 місце з 6,17 бала з 10 можливих [11]. Примітки до індексу свідчать, що найбільш вразливими сферами української економіки є грошово-кредитна система, регулювання бізнесу та захист права власності, що є результатом недосконалих відносин між державою та бізнесом.

Окрім цього, важливим показником є «Барометр інвестиційної привабливості України» (*Ukraine Investment Attractiveness Index*), що здійснюється Американською торговельною пала-

тою в Україні. Даний індекс відображає ставлення інвесторів до інвестиційного клімату України та визначає основні фактори, що впливають на інвестиційні рішення (правова стабільність, політична ситуація, рівень корупції, доступ до фінансування, трудові ресурси та інфраструктура). За результатами дослідження, проведеного Американською торговельною палатою та Citi Україна у 2021 році, 93% представників бізнес-спільноти підтвердили, що ключовими кроками для покращення бізнес-клімату є забезпечення справедливого правосуддя та ефективна боротьба з корупцією [12].

Важливі дані також містить соціологічне дослідження «Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність», проведене у 2022 році Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), Антикорупційною ініціативою ЄС (EUACI) та компанією Info Sapiens. Згідно з результатами опитування, серед усіх типів корупції громадяни України визначають найбільш серйозною проблему політичної корупції на найвищому рівні (в Уряді чи Верховній Раді), на другому місці - корупцію у бізнесі, а на третьому - побутову корупцію. Водночас у сфері бізнесу респонденти виділили митницю як найбільш корумповану сферу. Крім митниці, до «лідерів» за рівнем корупції належать будівельна галузь, земельні відносини та сфери, пов'язані з підключенням і обслуговуванням систем електро-, газо-, водопостачання та водовідведення. Про досвід корупції у цих трьох сферах повідомили 35,2%, 32,5% та 29,3% респондентів відповідно. Водночас найнижчий рівень корупції було зафіксовано у податкових органах, хоча вони залишаються однією з найбільш контактних сфер для підприємців [13, с. 115-116].

Додамо, що Рада бізнес-омбудсмена, як незалежний консультативно-дорадчий орган, діяльність якого спрямована на покращення бізнес-клімату в Україні та формування її позитивного інвестиційного іміджу на міжнародній арені, на постійній основі отримує скарги від представників приватної сфери, зокрема підприємців та суб'єктів бізнесу. Так, у третьому кварталі 2023 року до Ради бізнес-омбудсмена надійшло 310 скарг щодо зловживань з боку державних органів. Тривалий час лідерами за кількістю скарг залишаються податкові органи, на які припадає 176 скарг (57%). За статистичними даними Ради, підприємці найчастіше скаржаться на такі проблеми: 1) податкові перевірки – 55 скарг; 2) невиконання судових рішень – 38 скарг; 3) інші податкові питання – 27 скарг; 4) включення до переліку ризикових платників – 27 скарг; 5) системне блокування податкових накладних – 20 скарг. У своїх висновках Рада бізнес-омбудсмена відзначає, що повернення до довоєнної системи оподаткування стало причиною збільшення кількості скарг на податкові перевірки. Водночас спостерігається певне зменшення кількості скарг щодо блокування податкових накладних у порівнянні з попередніми періодами. Крім податкових органів, суб'єкти бізнесу також висловлюють невдоволення діями правоохоронних органів, на які припадає 13% від загальної кількості скарг, а також митними питаннями, що становлять 9% [14].

Водночас відомо, що протягом останніх двадцяти років Україна активно розвиває співпрацю з Європейським Союзом та іншими європейськими країнами в рамках європейської інтеграції, охоплюючи політичні, торговельно-економічні та гуманітарні питання, а також боротьбу з корупцією в приватній сфері. Одним із ключових етапів інтеграційного процесу стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2017 році, яка відкрила для українських підприємств нові можливості для розвитку та виходу на ринки ЄС. Однією з вимог Угоди є приведення українського законодавства до європейських стандартів, що забезпечує вільний рух товарів та послуг і запобігає дискримінації компаній і продуктів на території обох сторін.

Зазначимо, що Україна досягла певного прогресу в реалізації цих реформ. Зокрема, у Звіті про розширення ЄС щодо України за 2023 рік, опублікованому Європейською Комісією 8 листопада, відзначено досягнення України в демократичних реформах, реформах верховенства права та боротьбі з корупцією [15]. Ці досягнення, зокрема створення правового антикорупційного середовища, збільшення кількості розслідувань та покарань корупціонерів високого рівня, стали важливим кроком після надання Україні статусу країни-кандидата.

Висновки. Корупція у приватній сфері України є системною проблемою, яка потребує детального вивчення та впровадження нових заходів запобігання. Запропонована методика дослідження, що поєднує аналіз статистики, соціологічні опитування та економічні індикатори, дозволяє комплексно оцінити стан корупції в приватній сфері та розробити ефективні антикорупційні заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/spriynuyattya-zagrozi-koruptsii-gromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyni#_Toc145094552 (дата звернення: 06.11.2024).
2. Головкін Б.М. Про корупцію в приватному секторі. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип. 4. С. 347–354.
3. Головкін Б.М. Тіньова зовнішня торгівля і корупція на митницях. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 218–230
4. Головкін Б.М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 254–260.
5. Запобігання корупції у приватному секторі : монографія / за заг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 286 с.
6. Офіс розбудови доброчесності. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://prosvita.nazk.gov.ua/encyclopedia/vumiryuvannya-koruptsiyi> (дата звернення: 11.11.2024).
7. Головні показники в CPI - 2023. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 11.11.2024).
8. The Global Rule of Law Recession Continues. *World Justice Project*. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Ukraine> (дата звернення: 13.11.2024).
9. Doing Business-2020. Завдяки чому Україна піднялася в рейтингу на 64 сходинку. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/24/652929/> (дата звернення: 13.11.2024).
10. Україна посіла 54 місце у Світовому рейтингу конкурентоспроможності. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3291328-ukraina-posila-54-misce-u-svitovomu-rejtingu-konkurentospromoznosti.html> (дата звернення: 14.11.2024).
11. Economic Freedom of the World: 2023 Annual Report. *The Fraser Institute*. URL: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom-of-the-world-2023-annual-report> (дата звернення: 11.11.2024).
12. Корумповані суди - найбільша перешкода для бізнесу в Україні. *Голос Америки*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/sudy-koruptsiya-biznes/6237164.html> (дата звернення: 15.11.2024).
13. Корупція в Україні 2022 : розуміння, сприйняття, поширеність : звіт за результатами опитування населення та бізнесу. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfs/?file=/wp-content/uploads/Pages/ea/91/ea91b4173304c372e15b6f745ab0d2b3f8faa785051c9926b4ff3d2d2e09a22049480467.pdf> (дата звернення: 19.11.2024).
14. Статистика отриманих скарг. *Рада бізнес-омбудсмена*. URL: <https://boi.org.ua/stats/> (дата звернення: 21.11.2024).
15. Ukraine Report 2023. *Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (дата звернення: 08.11.2024).